

ביאן بیان Bayan

The Arabs in Israel הערבים בישראל

עורך: אריק רודניצקי

גיליון מס' 30, אוגוסט 2023

תוכן העניינים

- 2 ..... דבר העורך
- 3 ..... עמרי אילת / מחאת הדרוזים בקיץ 2023
- 3..... הקדמה
- 4..... מאפייני המחאה
- 5..... מקורות המחאה
- 7..... סיכום

דבר העורך

בגיליון הנוכחי של **ביאן** מאמר אחד, פרי עטו של **ד"ר עמרי אילת**, שעוסק במאפייני המחאה ביישובי הדרוזים בצפון הארץ שהתפרצה בעקבות כוונתה של ממשלת ישראל להקים חוות טורבינות בגולן בראשית הקיץ. המאמר מנתח את מקורותיה של המחאה ואת השפעותיה האפשריות על מערכת היחסים בין החברה הדרוזית למדינה.

ביאן הוא רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תוכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

הדעות המובעות בפרסומי מרכז משה דיין הן של המחברים בלבד.

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- ד"ר אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)
טלפון 03-6406046

- [אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר](#)

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2023. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

עמרי אילת * / מחאת הדרוזים בקיץ 2023

הסיבה המיידית להתפרצותה של מחאת הדרוזים היא הקמת חוות טורבינות רוח על קרקעות כפר דרוזי נטוש בגולן, אך הסיבות המהותיות לכך הן חוק הלאום וההתנגדות המתמשכת בחברה הדרוזית לאכיפת חוק קמיניץ.

הדגל היחיד שהונף בגל המחאה הנוכחי הוא דגל העדה הדרוזית. צעד זה מלמד על התבדלות הדרוזים בגליל ובגולן מהפוליטיקה האזורית ועל התכנסות פנימה. ראשי העדה מצפים כי ממשלת ישראל תקדם חוק שיגן על הזכויות הדתיות של הדרוזים ועל מעמדם במדינה.

הדרוזים מוטרדים בעיקר מאכיפת חוק קמיניץ ומהעמקתה של מצוקת הדיור ביישוביהם. המשבר משפיע בעיקר על בני הדור הצעיר: נישואין של זוג ללא בית בבעלותם אינם מקובלים בחברה הדרוזית, והחלופה של מעבר לערים יהודיות או לערים מעורבות מאיימת על הזהות הדרוזית בטווח הארוך.

הסכמתם של הדרוזים להתגייס לשירות בצבא וסיכון חייהם בשירות קרבי למען המדינה הם תקדים היסטורי במזרח התיכון. ההתייחסות של הציבור הישראלי להתגייסות הדרוזים לצבא כאל מעשה המובן מאליה מתפרשת בחברה הדרוזית כזלזול בוטה.

הנהגת העדה הדרוזית וגורמי הכוח בה אינם מערערים על מערכת היחסים עם המדינה, אולם המצב הנוכחי מתפרש בעיניהם כפגיעה ביסודות המשפחה והקהילה.

הקדמה

מחאתה של העדה הדרוזית שפרצה ב-20 ביוני 2023, כשבוע לפני חג הקורבן, מסמנת את שיאה של הפגיעה המתמשכת בעיקריה של הברית שכרתה העדה הדרוזית עם מדינת ישראל סמוך להקמתה.¹ הפגיעה באה לידי ביטוי בשינויים יסודיים ביחסן של ממשלות ישראל כלפי יישובי הדרוזים וכלפי העדה הדרוזית בשנים האחרונות וכן בשינויים מהותיים המתחוללים בחברה הדרוזית בישראל. העילה המיידית לפרוץ המחאה הייתה הקמתה של חוות טורבינות הרוח סמוך למסעדה, על קרקעות הכפר הדרוזי הנטוש סחיתה, אך מדובר בעילה טקטית בלבד.² בניית הטורבינות היא בוודאי מטרד עבור תושבי הכפר מסעדה, אך הסיבות המרכזיות למחאה הן אכיפת חוק קמיניץ משנת 2017, מצוקת התכנון והבנייה ביישובי הדרוזים והניסיונות של ממשלת ישראל להתקין תקנות שיכפו את חוק הלאום שנחקק בשנת 2018. מהלכים אלה מתפרשים בעיני הדרוזים כאיום חמור על זהותם, ולדעתם הם אף מפריים את החוזה הבלתי כתוב שבבסיס הברית בינם לבין מדינת ישראל.

* ד"ר עמרי אילת הוא מנהל מכון המחקר שבמרכז למורשת הדרוזים בישראל ועמית מחקר והוראה באוניברסיטת חיפה. הוא השלים את לימודיו לתואר דוקטור בבית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ באוניברסיטת תל-אביב בהנחיית פרופ' אהוד טולידאנו בשנת 2020, ועבודתו עסקה ביזמות והנדסה בסוריה בשלהי התקופה העות'מאנית. במהלך לימודיו ניהל את האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם (אילמ"א).

ברצוני להודות למנכ"ל המרכז למורשת הדרוזים בישראל, עו"ד מחמוד שגאן, ולראש מכון המחקר באותו המרכז, ד"ר יוסרי חייזראן, על הערותיהם מאירות העיניים על המאמר ועל התמיכה בתהליכים האקדמיים הרלוונטיים לחקר החברה הדרוזית בישראל.

¹ יואב גלבר, "ראשיתה של הברית היהודית-דרוזית (1930-1948)", **קתדרה** 60 (1991), עמ' 178-181.

² אתר Ynet, "**הטורבינות! רק תירוץ: מחוק הלאום ועד ביטול קנסות, זה מסמך הדרישות של הדרוזים**", 22 ביוני 2023.

המחאה פרגמטית בעיקרה ומקיפה את כלל העדה, אך היא עושה שימוש ברטוריקה חריפה ובמונחים של אסון מתקרב. לאחר תקופה ממושכת של בערה בשטח, התייצבה ההנהגה הדתית בראש המחאה באופן רשמי; לצידה התייצב השלטון המקומי ושניהם זכו לגיבוי מקציני צבא בכירים בדימוס, מכלל העיתונאים הדרוזים ומהאליטה העסקית בעדה.

מאפייני המחאה

המונח "מאבק צודק" נשמע פעמים רבות במהלך המחאה, שהיא מפגן אחדות נדיר בין דורות, פלגים פוליטיים, פלגים משפחתיים ודתיים ובעלי סטטוס אזרחי שונה (הגולן מול הגליל והכרמל). השימוש במונח זה נובע מהוראת שמירת האחים (חפט' אל-אח'ואן), שהיא אחד משבעת הציוויים העיקריים המחייבים את הדרוזים. לפי עיקריה של הדוקטרינה הדרוזית, סיוע של דרוזים לדרוזים, המנהלים מאבק צודק נגד ישות מדינית, הוא חובה דתית. שמירת האחים, כיתר עיקרי הדוקטרינה הדרוזית, חלה על כלל הדרוזים ולא רק על הבוחרים בחיי דת (עוקאל).³

במחאה זו באו לידי ביטוי במרחב הציבורי מאפיינים בסיסיים של התפיסה העצמית של החברה הדרוזית שהתחדדו עקב חקיקת חוק הלאום. שלא כבכל ההפגנות נגד חוק הלאום, בהפגנות בקיץ 2023 לא הונפו דגלי ישראל. למרות זאת, הנרטיב הישראלי אינו מוחלף בנרטיב לאומי אחר. לראיה, בהפגנות בגולן לא הונפו דגלי סוריה, ובשום הפגנה לא הונף דגל פלסטין או כל דגל ערבי אחר. הדגל היחיד שהונף בהפגנות היה הדגל הדרוזי, צעד המלמד על מגמת התבדלות של החברה הדרוזית מהפוליטיקה האזורית ועל התכנסותה אל תוך עצמה. מלחמת האזרחים בסוריה אמנם השפיעה על הרחוב הערבי בישראל בכללותו, אך יותר מכול היא השפיעה על הדרוזים בגולן – הם מתרחקים מסוריה ומתקרבים לישראל בכל הקשור להתנהלות במישור האזרחי, אם לא מבחינה אידיאולוגית.⁴

השימוש באלימות במהלך המחאה הוגבל לעימותים עם כוחות המשטרה בגולן בלבד, ואילו בגליל ובכרמל התבטאה המחאה בשיבוש שגרת החיים באמצעות הפגנות, חסימות כבישים והבערת צמיגים. מחזות אלה אינם חורגים מתרבות המחאה בישראל של שנת 2023. ככלל, המחאה התקבלה בסובלנות יחסית על ידי תושבי הצפון שלא חשו מאוימים. מקרה התקיפה החמור של הנער היהודי מנהריה ביאנוח על ידי בני נוער דרוזים עורר תגובה מיידית מצד הקהילה ומצד המועצה המקומית ביאנוח; הן מיהרו להתנער מהתוקפים והם נעצרו על ידי המשטרה.⁵ זעם ספציפי וחסר תקדים יוחד לשר איתמר בן-גביר, שלאחר פגישה בבית השיחי מואפק טריף התבטא על מדרגות ביתו בדבר היעדר פשרה בנוגע למועדי העבודה לפני חג הקורבן. התנהגות זו נתפסה כביזוי

³ Shadi Halabi, Gabriel Ben-Dor, Peter Silfen & Anan Wahabi, "Principle of Preserving the Brethren among Druze Intergenerational Groups in Israel," *Israel Affairs* (Published Online August 2023), 1-4.

⁴ פאדי אמון, "בצל משבר הטורבינות: קפיצה חדה נוספת בקבלת אישורי אזרחות לדרוזים תושבי הגולן", **שומרים**, 26 ביוני 2023.

⁵ אתר **ynet**, "בכירי העדה הדרוזית ביקרו את הצעיר שהותקף ע"י רעולי פנים: 'לא כך חיכנו'", 29 ביוני 2023.

השיח והעדה כולה וגרמה להגברת ההתלכדות סביב ההנהגה הרוחנית, שקיבלה בסופו של דבר את מבוקשה, גם אם באופן זמני, במשא ומתן ישיר מול ראש הממשלה.⁶

דרישותיהם של מובילי המחאה ברורות מאוד: עצירה מיידית של עבודות הפיתוח של תחנת הכוח המופעלת ברוח בגולן והקפאת כל הקנסות וצווי ההריסה בגין בנייה שלא בהיתר בקרקעות של יישובי הדרוזים לחמש שנים, ובמהלכן של חמש השנים תאושרנה תוכניות המתאר בכל היישובים. תביעה זו זהה למעשה להצעת החוק שהעלתה ח"כ ע'דיר כמאל מריח ממפלגת יש עתיד בשנת 2020, כשהייתה באופוזיציה.⁷ הדרישה לביטול חוק הלאום היא בעיקרה סמלית ואינה משקפת ציפייה ריאליסטית מממשלת ישראל הנוכחית. לעומת זאת, הדרוזים מצפים כי תתמלא דרישתם לחקיקת חוק שיגן על זכויותיה הדתיות של העדה וציפייה זו משקפת את החשש מפני מהלכי פגיעה עתידיים במעמדה של העדה בישראל. דרישות אלה נוגעות לליבת הברית בין הדרוזים לבין מדינת ישראל, שעיקרה מעמדה העצמאי של העדה הדרוזית בתחום המשפט הדתי ושירותם של חבריה בצה"ל.

מקורות המחאה

מחאת הדרוזים הפתיעה את ממשלת ישראל משתי סיבות עיקריות. בטווח הקצר, ממשלות הימין לא העריכו נכונה את עוצמות התסכול של הדרוזים מהמדיניות שהן הובילו. עקב הירידה החדה בהצבעת הדרוזים למפלגות הימין אחרי חקיקת חוק הלאום, הדרוזים מחוזרים פחות משהיו בעבר עקב מיעוט הקולות שהם ממילא נותנים לגוש הימין.⁸ אשר לטווח הארוך, בשני צדי המפה הפוליטית בישראל שורר חוסר הבנה בסיסי של שורשי הברית של הדרוזים עם המדינה. לכן, למרות האהדה הבסיסית של המצביעים היהודים כלפי הדרוזים ולמרות הכללת מועמדים דרוזים רבים ברשימות המפלגות לכנסת לאורך השנים, התחושה בחברה הדרוזית היא כי מתעלמים מבעיותיה העיקריות.⁹

התגברות אי-שביעות הרצון של הדרוזים בישראל ממקומם בסדר העדיפויות הלאומי היא תהליך המתמשך על פני שנות דור. עיקרו מתבטא בירידה מתמדת בשיעור ההצבעה בבחירות הכלליות מ-80 אחוזים בקירוב בבחירות בשנים 1996 ו-1999 – מעל שיעור ההצבעה הכללי – לכ-50 אחוזים במערכות הבחירות של 2021 ושל 2022.¹⁰ יתר על כן, חקיקת חוק הלאום בשנת 2018 מסמנת מפנה ביחסי הדרוזים עם המדינה. האליטה הדרוזית בישראל תומכת רובה ככולה במוצהר בזהותה היהודית של מדינת ישראל. השינוי שראו הדרוזים בחוק הלאום הוא הגדרתה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי בלבד, ללא מחויבות מפורשת לשוויון אזרחי.¹¹ כלומר, החוק מגלם את הטענה

⁶ הארץ, "בן גביר: העבודות בגולן יופסקו רק בחג. מנהיגי העדה הדרוזית: הן ייפסקו לאלתר", 22 ביוני 2023; אתר Ynet, "לאחר איומי הדרוזים, ובניגוד לעמדת בן גביר: נתניהו החליט - לא יעבדו היום בגולן", 25 ביוני 2023.
⁷ הכנסת, "נדחה בטרומית: החרגת חלקים מחוק התכנון והבנייה (חוק קמיניץ) כך שלא יחול על יישובי מיעוטים", 11 בנובמבר 2023.

⁸ מחמוד שנאן ועמרי אילת, "ממגזר לחברה: תמורות בדפוסי ההצבעה של הדרוזים בבחירות הכלליות בישראל, 1996 – 2020", ביאן: הערבים בישראל, מרכז משה דיין (מרץ 2021), עמ' 7–12.

⁹ Amal Jamal, "Descriptive Over-Representation, Cliental Accountability, and Minority Politics: The Case of the Druze in Israel," *Democratization* 29/8 (2022), pp. 1483–1484.

¹⁰ שנאן ואילת, "ממגזר לחברה" (הערה 8 לעיל), עמ' 9.

¹¹ הכנסת, חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי, 26 ביולי 2018.

שרוחה עוד לפני כן, שלפיה הדרוזים בישראל שווים בחובות אך לא בזכויות. במוקד החובות עומדת כמובן חובת הגיוס לצה"ל, ואילו השאיפה לשוויון בזכויות משמעה ציפייה הן לשוויון בהקצאת המשאבים והן במחויבות של המדינה להגנה על זכויות המיעוט של הדרוזים.

השינוי המטריד ביותר את הדרוזים הוא אכיפת חוק קמיניץ ביישוביהם. הטלת קנסות של מאות אלפי שקלים והוצאת צווי הריסה באכיפה מנהלתית להאצת ההליכים הם גזרה קשה מנשוא על כתפי המשפחות הדרוזיות. בעיניהן, הבנייה על קרקעות פרטיות חקלאיות שייעודן לא הוסב לבנייה למגורים אינה ראויה לענישה מסוג זה. שני הכפרים שבהם המצוקה היא החמורה ביותר הם כסרא שבלב הגליל ועספיא שבכרמל. היעדר הקצאת קרקעות חדשות ועיכוב אישורי תוכניות המתאר, ששותפות לו גם הרשויות המקומיות הדרוזיות, חולל משבר בקרב הדור הצעיר שמשמעו דחייה של הנישואים לגיל מבוגר יותר. נישואין של זוג שאין לרשותו בית בבעלותו אינם מקובלים בחברה הדרוזית, והחלופה של מעבר לערים קרובות כמו חיפה, נהריה, מעלות וכפר ורדים לא זו בלבד שאינה נוחה מבחינה כלכלית, היא אף בגדר תקדים היסטורי שמעמיד את הזהות הדרוזית בסכנה. הדרוזים בישראל הם אחת הקהילות היחידות במזרח התיכון שכמעט כולה אינה חיה במרכזים עירוניים,¹² מאחר שהעיור מציב איום על זהותם הייחודית עקב השינוי המהותי באורח החיים שלא סמוך למשפחה המורחבת, ואף יותר מכך – עקב האפשרות העתידית של נישואי תערובת.

עצמאותה של מדינת ישראל יצרה תקדים היסטורי עבור הדרוזים: לראשונה דרוזים חיים במדינה שאינה מוסלמית ואינה ערבית. הרוב היהודי במדינת ישראל שומר גם הוא על מאפיינים של מיעוט, שמתבטא בין היתר בשכיחותם הנמוכה של נישואי תערובת. מצב זה שחרר לראשונה את הדרוזים למעשה מעול ה**התקיה** – מונח שפירושו זהירות והסתרה של הזהות שמקורן בצורך להיטמע ברוב המוסלמי האורתודוקסי. יש עדויות למחיקתה של התיישבות דרוזים בגליל, בין בדחיקה בידי מוסלמים במהלך ההיסטוריה ובין בהיטמעות משפחות דרוזיות בקהילות מוסלמיות אורתודוקסיות. דוגמה בולטת לכך היא צמצום תחומי המחיה של הדרוזים בגליל ובכרמל מקרוב ל-70 יישובים במאה השבע-עשרה ל-18 יישובים ערב תוכנית החלוקה ב-29 בנובמבר 1947, ואליהם הצטרפו אחרי מלחמת ששת הימים ארבעת הכפרים שבגולן. היעדר האפשרות לגור בכפריהם עקב מצוקת הבנייה מעמיד את הדרוזים בפני אותן הבעיות שמהן שאפו להתרחק עם השתחררותם מעול ה**התקיה**.¹³

חובת הגיוס של הדרוזים במדינת ישראל אף היא תקדים היסטורי להסכמת הדרוזים לחוק גיוס החובה. ניסיונות להחיל חוקי גיוס על הדרוזים באימפריה העות'מאנית היו הסיבה המרכזית להתמרדויותיהם. גם בימינו, ניסיונותיו של בשאר אל-אסד לאכוף גיוס חובה על הדרוזים בחוראן הם סלע המחלוקת בין המשטר לדרוזים, והוא גובה מחיר כבד.¹⁴ התייחסותו של הציבור הישראלי לגיוס של הדרוזים לצה"ל כאל מובן מאליו מבחינה היסטורית והתעלמותו מנכונותם של צעירים

¹² יוסרי חיזראן, "ההתקוממות העממית בסוריה ודעיכת המיעוטים - המקרה הדרוזי", אל-דריזה, מרכז משה דיין (נובמבר 2022), עמ' 8.

¹³ סלמאן פלאח, "הדרוזים במזרח התיכון: רקע היסטורי" בתוך סלמאן פלאח (עורך), הדרוזים במזרח התיכון (תל-אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2000), עמ' 65-66.

¹⁴ חיזראן (הערה 12 לעיל), עמ' 5; Kais Firro, *A History of the Druzes* (Leiden: Brill, 1992), pp. 138-155.

דרוזים להעמיד את עצמם בסיכון רב בעת שירותם ביחידות הלוחמות מתפרשים בחברה הדרוזית כסטירת לחי.

סיכום

התחושה המרכזית שעולה ממחאתם של הדרוזים היא תחושת נבגדות. ענייניה של העדה עומדים ממילא במקום נמוך בסדר העדיפויות הלאומי, אך הפגיעה האגבית במרקם המשפחתי באמצעות חוקי בנייה דרקוניים והאיום הפוטנציאלי על מעמדם הדתי הם צעדים שאין הם מוכנים להסכין עימם. תחושות אלה אמנם לא יחוללו מרד של הדרוזים בישראל ואין בכוונתם לצעוד לקראת ביטול פורמלי של הברית. מבחינה מעשית לא ניכרת תופעה של סרבנות גיוס בקרב הנוער הדרוזי, ורבים מהגברים הדרוזים ממשיכים לשרת במערכת הביטחון. למרות זאת, שחיקת המוטיבציה של הדרוזים לאורך זמן והתרחקות מהמדינה תכרסם בעתיד בנכונותם לשרת. קבוצות הצעירים הדרוזים שחסמו צמתים בכביש 85 ובכביש 70 הן אותן קבוצות שיצאו לשמור על הסדר במקומות אלה כהתארגנות אזרחית במהלך אירועי שומר החומות במאי 2021. ספק אם אותו רצון טוב יתמיד אם יימשך המצב הנוכחי. מול המחאה הגורפת שבראשה התייצב השיחי מואפק טריף בפומבי והכתיב קו זהיר יחסית שאינו מאיים לשבור את הכלים עם מדינת ישראל, ניצבת התביעה הנחרצת לפתור את מצוקת הבנייה. יהא על המועצות המקומיות ביישובי הדרוזים למלא את חלקן בתכנון הבנייה בשטחי השיפוט שלהן, אך אין בכוונת הדרוזים להתפשר בעניין הקנסות וצווי ההריסה בשטחיהם הפרטיים. מבחינתם ההסכמה לצעדים אלה משמעה העמדת הקשר עם המדינה מעל לנאמנות לעתיד ילדיהם.